

Ağdam rayonu

Ağdam rayonu — Azərbaycan Respublikasında inzibati - ərazi vahidi olaraq 8 avqust 1930-cu ildə yaradılıb. Sahəsi 1154 km², əhalisi 204000 nəfərdir. Ağdam rayonunda 1 şəhər, 2 qəsəbə (Quzanlı, Açarlı) və 123 kənd vardır. Rayonun relyefi əsasən düzənlik, qismən dağlıqdır. Ağdam rayonu Azərbaycanın qədim, füsunkar təbiətli torpağı olan Qarabağın mərkəzində – Qarabağ dağ silsiləsinin şimal-şərq ətəklərində, Kür-Araz ovalığının qərbində yerləşir. Bərdə, Ağcabədi, Xocavənd, Xocalı, Kəlbəcər rayonları ilə həmsərhəddir. Dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 410 metrdir. Rayonun ərazisindən Qarqar və Xaçın çayları axır. Ağdam rayonunun ərazisi quru subtropik iqlim zonasında yerləşmişdir. Burada əsasən, qışda quru keçən mülayim-isti iqlim tipi hakimdir. Rayon ərazisində relyef, iqlim və bitki örtüyünün xüsusiyyətlərindən asılı olaraq torpağın rəngi qəhvəyi, tünd şabalıdı, şabalıdı və açıq şabalıdı olaraq dəyişir. Rayon ərazisi əhəng daşı, gil, çakıldaş, qum, gillicə kimi faydalı qazıntılarla zəngindir.

Tarixi

"Ağdam" sözü qədim türk dilində "kiçik qala" deməkdir. Uzaq keçmişdə bu ərazidə yaşamış türkdilli qəbilələr özlərini müdafiə etmək üçün əsasən kiçik qalalar tikirdilər. Zaman keçdikcə bu şəhərin adının mənası dəyişib. XVIII əsrin birinci yarısında Qarabağlı Pənəhəli xan bu şəhərdə özü üçün ağ daşdan imarət tikdirmək barədə əmr verib. Həmin imarət uzun müddət ətraf kəndlərin sakinləri tərəfindən "Ağ ev" adlandırılıb. Bu mənada "Ağdam" — günəş şüaları ilə nurlanmış işıqlı, ağ ev deməkdir.

Gözəl Qarabağın ürəyi sayılan Ağdamın qədim tarixi abidələri minillik keşməkeşli illərdən keçərək bu günə qədər gəlib çatmışdır. Rayonun ərazisində XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı məlum olmuşdur ki, Ağdamın ərazisi qədim insanların yaşayış məskənlərindən biridir. Tanınmış arxeoloq İdeal Nərimanovun Üçoğlantəpə deyilən yerdə apardığı arxeoloji tədqiqatlar zamanı aydın oldu ki, ilk qədim insanlar rayon ərazisində 6–8 min il bundan əvvəl, yəni, Eneolit dövründə (e.ə. VI–IV minilliyi əhatə edir, "misdəş" dövrü adlanır) yaşamış, qədim əkinçilik və maldarlıq mədəniyyətinə bələd olmuşlar. Alim rayonun digər ərazilərində qədim yaşayış məskəni olmuş Leylatəpə və Üzərliktəpə deyilən yerlərdə apardığı arxeoloji tədqiqatlar zamanı Eneolit və orta Tunc dövrünə aid (e.ə. II minilliyin birinci yarısı) dulusçuluq, metaləitmə, zərgərlik və digər sahələrə aid maddi-mənəvi abidələr aşkar edib. Burdan tapılan taxıl və üzüm dənələri bir daha sübut etmişdir ki, yerli əhali oturaq həyat keçirmiş və yüksək əkinçilik mədəniyyətinə malik olmuşdur. Arxeoloqlar Üzərliktəpədə apardıqları tədqiqatlar nəticəsində tapılan maddi-mədəniyyət qalıqlarına əsaslanaraq qeyd edirlər ki, bura Qafqazda ilk şəhər tipli yaşayış məskəni və Zaqafqaziyada ən zəngin abidələri olan yerlərdən biri olmuşdur. XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında rayonun Sarıçoban kəndi yaxınlığında tapılan son Tunc və Dəmir dövrünə aid (e.ə. XIX–XIII əsrləri əhatə edir) möhtəşəm kurqan tarixi cəhətdən çox qiymətli bir abidədir. Kurqanda aşkar edilən e.ə. XII–XIII əsrlərə aid maddi tapıntılar bu abidənin varlı bir insanın qəbri olduğundan xəbər verir. Bu isə həmin dövrdə Azərbaycanda ibtidai-icma quruluşunun dağılıraq sosial və əmək bərabərsizliyinin yaranmasına ən yaxşı əyani sübutdur. Sonralar Azərbaycanda gedən tarixi proseslər nəticəsində ilk dövlət qurumları formalaşmağa başlayıb. Belə dövlətlərdən biri də Şimali Azərbaycanda yaranmış Albaniya quldar dövləti idi. Mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, qədim Albaniya ərazisində 26 tayfa var idi ki, bunlardan biri yüksək mədəniyyətə malik olan Qarqarlar Ağdam ərazisindəki Qarqar çayı boyuca məskunlaşmışdılar. Bu isə Ağdamın Azərbaycan ərazisində ilk formalaşan dövlət quruculuğunda mühüm rol oynadığını bir daha əyani sübut edir.

Ağdam rayonu 23 iyul 1993-cü ildə erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal olunmuşdur. Hərbi təcavüz nəticəsində işğal edilmiş Ağdam şəhəri və 87 kənd oxşarı olmayan bir vəhşiliklə darmadağın edilərək yerlə yeksan olundu. Ağdamın müdafiəsi uğrunda döyüşlərdə 5 min nəfərdən çox azərbaycanlı həlak oldu, minlərlə insan fiziki şikəstlik qazandı. 126 min nəfərdən çox ağdamlı öz döğmə ev-eşiyindən didərgin salındı. Ümumiyyətlə Dağlıq Qarabağ hadisələri başlayandan Ağdam burada cərəyan edən hadisələrin episentri olmuş, müharibənin ilk günlərindən ən böyük ağırlıq Ağdam rayonunun, onun əhalisinin üzərinə

düşmüşdür. 1988-ci ilin son aylarında Ermənistandan qovulan, daha sonra Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində isti ocaqlarından silah gücünə didərgin salınan on minlərlə azərbaycanlı məhz Ağdam rayonuna pənah gətirmişdi.

Memarlıq abidələri

Ağdam rayonunun ərazisində qədim tarixə malik olan çoxlu memarlıq və incəsənət abidələri var. Bunlardan Ağdam şəhərindəki Üzərlik Təpə abidəsi, XII əsrə aid Hatəm Məlik qalası, XV əsrə aid sərdabə, Armudlu kəndindəki eramızdan əvvəl II-I minilliklərə aid yaşayış yeri, orta tunc dövrünə aid Rəsultəpə yaşayış yeri və Rəsultəpə kurqanları, Boyəhmədli kəndinin cənubunda ilk orta əsrlərə aid Gavurqaya yaşayış yeri, Əfətli kəndində tunc dövrünə aid Sümürlütəpə kurqanı, Üçoğlan kəndində eneolit dövrünə aid Bəşirtəpə yaşayış yeri, rayonun Xaçındərbənd kəndindəki Qutlu Sarı Musa oğlu günbəzi (1314-cü il), Kəngərli kəndindəki türbə və daş abidələr (XIV əsr), Papravənd kəndindəki türbələr, məscid (XVIII əsr), Xanoğlu türbəsi (XVII əsr), Qarabağ xanı Pənahəli xanın Ağdam şəhərindəki imarəti (XVIII əsr), Natəvan və onun oğlunun türbəsi (XIX əsr), Şahbulaq qalası və daha neçə-neçə tarixi və memarlıq abidələri bu yerlərin qədim tarixindən xəbər verir. Təəssüf ki, Ağdamın minillik tarixindən xəbər verən bu tarixi, dini və mədəni abidələrin əksəriyyəti erməni işğalçıları tərəfindən məhv edilmiş, Ağdam rayonunda olan muzeylərdəki eksponatlar da talanıb aparılmışdır.

Mədəniyyəti

Ağdamda 1908-ci ildə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev adına truppa fəaliyyət göstərmişdir. 1920-ci ilin əvvəllərində şəhərdə teatr bölməsi yaranmış, bu bölmədə dövrün ən tanınmış teatr xadimləri fəaliyyət göstərmişdir. 1937-ci ildə şəhərdə Dövlət Dram Teatrı təşkil edildi. Teatra görkəmli dramaturq, rejissor, teatr təşkilatçısı Ə.Haqverdiyevin adı verildi.

1930-cu ildə şəhərdə ərazisində rəqs meydançası olan park salınmışdır.

Ağdam şəhərində orta ixtisas musiqi məktəbi 1958-ci ildə yaradılıb. Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin adını daşıyan həmin məktəb 2000-ci ildə musiqi texnikumu, 2010-cu ildə isə musiqi kolleci adlandırılıb. Məktəb fəaliyyətdə olduğu dövrlərdə Azərbaycan mədəniyyətinə xalq artistləri Ramiz Quliyev, Qədir Rüstəmov, Rafiq Hüseynov (Rəmiş), tanınmış xanəndə və müğənnilər Sədi Məmmədov, Tacir Allahverdiyev, Nadir Bayramlı və onlarla digər tanınmış musiqiçilər bəxş edib. Ağdam musiqi irsinin mühüm hissəsinə muğam daxildir. 1956-cı ildə Ağdamda Xosrov Fərəcovun rəhbərliyi ilə "Şur" ansambli yaradılıb. 1985-ci ildən fəaliyyət göstərən Ağdam muğam məktəbi, "Qarabağ bülbülləri" ansambli ilə dövlət tədbirlərində, M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında, televiziya, hərbi hissələrdə geniş proqramla konsertlər vermişdir.

2014-cü ildə, alman bəstəkarı və pianoçusu Hauschka fortepiano üçün yazılan "Ağdam" əsərini bu şəhərə həsr etmişdir.

Dünyada ikinci hesab edilən Ağdam Çörək muzeyi 25 noyabr 1983-cü ildə rayon partiya komitəsinin birinci katibi işləmiş Sadıq Murtuzayevin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. 2800-ə yaxın eksponatı olan muzeyə 1992-ci il avqust ayının 12-də erməni silahlı qüvvələri tərəfindən atılan mərmilər nəticəsində muzey tamamilə dağıdılmış, 1500-dək eksponat yanaraq məhv edilmişdir.

Ağdamda təhsil

Qarabağ müharibəsindən əvvəl şəhərdə 7 orta məktəb, 1 səkkizillik məktəb, musiqi və tibb texniki peşə məktəbləri, 5 məktəbdənkənar uşaq müəssisəsi, 1 uşaq bağçası, 4 körpə evi, kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və elektrikləşdirilməsi texnikumu və kənd təsərrüfatı texnikumu fəaliyyət göstərirdi.

Əhalisi

İşğaldan əvvəl rayon əhalisinin tamamı Azərbaycan türklərindən ibarət olmuşdur. 1 yanvar 2020-ci il tarixinə olan məlumata görə rayon əhalisinin sayı 204000 nəfərdir. Bunlardan 46569 nəfəri yerli əhali, 157431 nəfəri isə köçkün gələnlərdir.

İqtisadiyyatı

Ağdam ağır, yeyinti və yüngül sənayeyə, inkişaf etmiş kənd təsərrüfatına malik bir rayondur. Qarabağ müharibəsindən əvvəl Ağdamda dəzgah avadanlıqları, aerokosmik və rabitə cihazları, metis-furnitur, traktor və avtomobil təmiri, asfalt, konserv, yağ-pendir, barama

toxumu, pambıq, şərab və mexanikləşdirilmiş çörək zavodları, xalça fabriki, taxıl məhsulları, tikinti materialları və ət kombinatları, avtomobillərə texniki xidmət stansiyaları, məişət xidməti kombinatı, elektrik şəbəkəsi, kənd təsərrüfatı, kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və elektriklişdirilməsi stansiyaları fəaliyyət göstərirdi. 1860-cı ildə Xublarov qardaşları tərəfindən Ağdamda tikilən çaxır zavodu Azərbaycanda ilk çaxır zavodlarından biri sayılır.

Rayon ərazisinin 1700 hektarı meşəlik, 91,3 hektarı isə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan ibarət idi. Kənd təsərrüfatının istiqaməti əsasən pambıqçılıq, üzümçülük və heyvandarlıqdır. SSRİ Nazirlər Sovetinin 8 oktyabr 1948-ci il tarixli və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 27 may 1949-cu il tarixli qərarlarına əsasən Ağdamda ixtisaslaşdırılmış Atçılıq Zavodu yaradılmışdır ki, bu da Qarabağ cinsinin yetişdirilməsi və artırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımdır.

Ağdam rayonu 20 noyabr 2020-ci il tarixində erməni işğalından azad edilmişdir. Vətən müharibəsində əldə etdiyimiz qələbə nəticəsində 10 noyabr 2020-ci ildə imzalanmış üçtərəfli bəyanata əsasən 20 noyabr 2020-ci il tarixində Ağdam rayonunun işğal olunmuş ərazisi Azərbaycana təhvil verildi. Erməni silahlı birləşmələri Ağdam rayonunu tərk etdi və müzəffər Azərbaycan ordusu Ağdama daxil oldu. Bu həm də onu göstərir ki, Azərbaycan həm döyüş meydanında, həm də siyasi arenada qalib gəldi. Ağdam bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!